

ДОКАЗУВАННЯ ЯК ФОРМА ПІЗНАННЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

PROVING AS A FORM OF COGNITION IN A PRE-TRIAL INVESTIGATION

Ковальова О.В., кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юридичних дисциплін факультету № 2
Донецького юридичного інституту МВС України
ORCID ID: 0000-0003-4555-0172

У статті розглядається доказування як форма пізнання у досудовому розслідуванні. Вказується, що інформаційно-пізнавальна діяльність включає в себе: 1) доказування – алгоритмічний процес пошуку, збирання та вивчення (перевірка, оцінка тощо) доказів, необхідних для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та обранні меж кримінальної відповідальності, достатніх для виправлення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння. Всі три компоненти, які входять в процес доказування – пошук, збирання та вивчення доказів – є діями інформаційно-аналітичного характеру, що потребує інтелектуальної діяльності сторони кримінального провадження; 2) кваліфікаційну аутентифікацію – процес встановлення відповідності зібраної доказової інформації статті Особливої частини кримінального законодавства; 3) документальне засвідчення – фінальний процес у стадії досудового розслідування, котрий полягає у формуванні обвинувального вироку. Вказані процеси є взаємозалежними. Автор вказує, що доказування як основний спосіб реалізації інформаційно-пізнавальної функції кримінального процесу є інтелектуальним, обов'язково – алгоритмічним процесом отримання та опрацювання даних відповідно до діалектичних та логічних законів.

Підсумовується, що інформаційно-пізнавальна складова досудового розслідування – це діяльність сторони кримінального провадження, пов'язана із пошуком інформації, пов'язаної із обставинами кримінального правопорушення, котра інтегрується за рахунок дискурсивного мислення та призводить до отримання певного знання, достатнього для встановлення об'єктивної кримінологічної істини через симбіоз інтелектуальних операцій та практичних дій. Інформаційно-пізнавальний процес досудового розслідування відтворюється крізь призму таких обов'язкових складових як: 1) нормативно-правова визначеність; 2) достовірність доказової інформації; 3) обмежена процесуальна строківість; 4) належність процесуальних рішень.

Ключові слова: доказування, кримінальний процес, кримінальне процесуальне законодавство, інформаційно-пізнавальна діяльність, досудове розслідування.

The article considers evidence as a form of cognition in pre-trial investigation. It is indicated that informational and cognitive activities include: 1) proof – an algorithmic process of finding, collecting and studying (verification, evaluation, etc.) evidence necessary to establish the objective truth in criminal proceedings and select the limits of criminal responsibility sufficient to correct a person who has committed a socially dangerous act. All three components that are part of the process of proof – the search, collection and study of evidence – are actions of information and analytical nature, which requires intellectual activity of the party to the criminal proceedings; 2) qualification authentication – the process of establishing the compliance of the collected evidence of the article of the Special Part of the criminal law; 3) documentary evidence – the final process at the stage of pre-trial investigation, which consists in the formation of a conviction. These processes are interdependent. The author points out that proving as the main way to implement the information-cognitive function of the criminal process is an intellectual, necessarily algorithmic process of obtaining and processing data in accordance with dialectical and logical laws. It is concluded that the information-cognitive component of the pre-trial investigation is the activity of the party to the criminal proceedings related to the search for information related to the circumstances of the criminal offense, which is integrated through discursive thinking and leads to certain knowledge sufficient to establish objective criminological truth through a symbiosis of intellectual operations and practical actions. The information and cognitive process of pre-trial investigation is reproduced through the prism of such mandatory components as: 1) legal certainty; 2) reliability of evidentiary information; 3) limited procedural timeliness; 4) affiliation of procedural decisions.

Key words: evidence, criminal procedure, criminal procedural legislation, information and cognitive activity, pre-trial investigation.

Досудове розслідування являє собою процес пізнання кримінального правопорушення, як події минулого, і відбувається у специфічних умовах. Ця обставина обумовлює необхідність розглянути його з цієї точки зору, а саме, як інформаційно-пізнавальний процес. Основним об'єктом такого процесу є кримінальне правопорушення, котре потребує специфічного, адекватного підходу під час розслідування.

Пізнавальна діяльність слідчого – це діяльність, в основі якої лежать знання, в першу чергу, матеріального та процесуального права, криміналістики й інших галузей знань, що спрямовані на дослідження події злочину та встановлення його учасників шляхом збирання, аналізу, оцінки, передачі та використання отриманої інформації за допомогою розроблених криміналістикою спеціальних засобів, методів та прийомів [1, с. 7]. Слідчий (суддя) здійснює, насамперед, пізнавальну діяльність. У процесі такої діяльності вирішуються розумові завдання, що сприяють одержанню інформації про злочин.

На наш погляд, необхідно розрізнити кримінальний процесуальний та криміналістичний підходи до доказування як форми пізнання. По-перше, кримінальний процес цікавить, здебільшого, процедурність, законність та строківість пошуку, збирання та пізнання доказової інформації. Криміналісти більше зацікавлені у якості та кількості

самих доказів, їх місці в межах кримінального правопорушення та оцінці самого правопорушника крізь їх призму. По-друге, для обох наук доцільною є диференціація процесів роботи із доказами: 1) докази, у більшості випадків, збираються та досліджуються особами, котрі мають необхідні, спеціальні знання. Відповідно до ст. 71 КПК України, такою особою є спеціаліст. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини четвертої цієї статті [2]; 2) наступна оцінка здійснюється експертами. Відповідно до ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять

відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [2]; 3) оцінка належності та вичерпності доказової інформації здійснюється слідчим, прокурором, дізнавачем тощо. Отже, пізнається вся інформація, безпосередньо пов'язана із кримінальним правопорушенням та його кваліфікацією, а тому, відповідно, предметом інформаційно-пізнавальної складової досудового розслідування є кримінальне правопорушення.

Саме докази є засобом доказування, тим важелем, за допомогою якого суб'єкт доказування отримує результат, обґрунтовує наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, відтворює справжню картину того, що сталося, не лише для себе, але й для інших учасників кримінального судочинства, а також і для громадськості загалом. Проте в процесі доказування важливе значення має інтуїція. Інтуїція – це результат розумового процесу, вона існує об'єктивно, незалежно від волі й свідомості суб'єкта пізнання і водночас може активно використовуватися цим суб'єктом пізнання процесів і явищ саме з метою доказування. Варто погодитися з Д. М. Халупенко та М.Є. Шуило в тому, що інтуїтивна здогадка перетворюється на більш-менш обґрунтовану гіпотезу. Її позитивне значення полягає в тому, що вона є підґрунтям для побудови нових здогадок і гіпотез, тим самим наближаючи суб'єкт доказування до істини [3, с. 122]. *Відтак, інформаційно-пізнавальна діяльність включає в себе: 1) доказування – алгоритмічний процес пошуку, збирання та вивчення (перевірка, оцінка тощо) доказів, необхідних для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та обранні меж кримінальної відповідальності, достатніх для виправлення особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння. Всі три компоненти, які входять в процес доказування – пошук, збирання та вивчення доказів – є діями інформаційно-аналітичного характеру, що потребує інтелектуальної діяльності сторони кримінального провадження; 2) кваліфікаційну аутентифікацію – процес встановлення відповідності зібраної доказової інформації статті Особливої частини кримінального законодавства; 3) документальне засвідчення – фінальний процес у стадії досудового розслідування, котрий полягає у формуванні обвинувального вироку. Вказані процеси є взаємозалежними.*

Розслідування злочинів проводиться з використанням способів отримання доказів, які визначені кримінально-процесуальним законом (слідчо-розшукових дій). Регламентується порядок їх застосування, а також встановлюються певні строки кримінального провадження. Сукупність кримінально-процесуальних приписів і вимог вводить розслідування злочину у певні часові межі і форми прийняття рішень, які суттєво впливають на пізнавальний процес [4, с. 21]. Ю.М. Грошевий та С.М. Стахівський вказують на те, що доказування в кримінальному процесі включає в себе не тільки формування (збирання) та перевірку доказів, але й оцінку доказів та їхніх процесуальних джерел, тобто поєднання практичної та розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу [5, с. 10]. Доказування у кримінальному процесі традиційно описують у двох аспектах: як сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, що чітко здійснюються у встановленому законом порядку, спрямованих на пізнання обставин досліджуваного кримінального правопорушення шляхом збирання, перевірки, оцінки доказів та використання їх з метою достовірного встановлення обставин кримінальної справи; як різновид процесу пізнання, розумову діяльність, що протікає відповідно до законів логіки у певних логічних формах з метою встановлення істини про обставини події кримінального правопорушення, причетних до нього осіб та обґрунтування процесуальних рішень, що приймаються суб'єктами доказування [6, с. 140]. В кон-

тексті нашого дослідження, нас процес доказування цікавить саме як різновид процесу пізнання, розумову діяльність, що протікає відповідно до законів логіки у певних логічних формах з метою встановлення істини про обставини події кримінального правопорушення, причетних до нього осіб та обґрунтування процесуальних рішень, що приймаються суб'єктами доказування. Остання теза свідчить про те, що доказування як основний спосіб реалізації інформаційно-пізнавальної функції кримінального процесу є інтелектуальним, обов'язково – алгоритмічним процесом отримання та опрацювання даних відповідно до діалектичних та логічних законів.

Як різновид процесу кримінально-процесуального пізнання, доказування під час досудового розслідування здійснюється у встановленому законом порядку у вигляді діяльності уповноважених державних органів та їх співробітників, метою дій яких є збирання, дослідження і оцінка фактичних даних щодо обставин, встановлення яких потрібне для правильного вирішення кримінального провадження, встановлення істини і вирішення завдань кримінального процесу. Норми процесуального права, якими регламентовано мету, порядок, межі і зміст такої діяльності, складають сутність доказового права. Але доказування – це не просто процесуальна діяльність, це процесуальна пізнавальна діяльність. Водночас завдання доказування вужчі від завдань пізнання, а саме доказування виникає як результат пізнання, його елемент, який не може замінити собою все пізнання. Об'єкт кримінально-процесуального пізнання ширше за об'єкт кримінально-процесуального доказування тому, що пізнання спрямоване на встановлення істини у кримінальному провадженні у всьому різноманітті юридично значущих проявів, а доказування передбачає суворо визначене обґрунтування існування факту злочинного діяння і вини конкретної особи у конкретному діянні. Водночас, варто зазначити й те, що кримінально-процесуальне пізнання виходить за межі кримінального процесу, розповсюджується на події й факти що лежать навколо злочину чи кримінального проступку і відбивають доволі різноманітні, навіть не пов'язані з його вчиненням обставини, тоді як кримінально-процесуальне доказування в основі своїй обмежено процесом [6, с. 140]. І тому помиляється А.А. Давлетов, який стверджує, що процесуальне пізнання це процес, в якому досліджуються тільки докази [7, 56–57]. Ми погоджуємось із таким підходом, оскільки дійсно, як ми раніше вже вказували, доказування – це лише один із основних способів пізнавальної діяльності під час досудового розслідування, але не єдиний.

Поняття «пізнання» і «доказування» мають різне значення: предмет пізнання ширший за предмет доказування; пізнання і доказування різні за обсягом роботи, яку виконує процесуально уповноважений суб'єкт у пошуках доказів; пізнання іноді обмежується встановленням якоїсь обставини, яка використовується як знання за межами процесу доказування (наприклад, для орієнтування); доказування ж передбачає і з'ясування факту уповноваженим суб'єктом, і перетворення його з факту «для себе» у доказовий факт [8, с. 19]. Наведена ідея зводиться до того, що доказування має, крім пізнавальної, неодмінно і засвідчувальну сторону, тобто пізнання, яке здійснюється у кримінальному процесі, вимагає процесуального закріплення і офіційного засвідчення інформації про обставини кримінального провадження [9, с. 107]. Засвідчувальна діяльність слідчого під час досудового розслідування спрямована на підтвердження наявності отримання відомостей щодо доказів, збереження та захист доказів від втрати, викривлення, фальсифікації, підміни. Водночас така діяльність забезпечує достовірність виявлених фактів та надає можливість їх перевірки. Пізнані процесуальною особою факти відображаються в свідомості цієї особи, але відображені лише в свідомості, вони не можуть бути визнані доказами,

щоб стати доказами, вони повинні бути втілені у встановлену законом процесуальну форму. Засвідчувальна діяльність передбачена особливою кримінально-процесуальною формою фіксації доказів і передбачає використання вичерпного переліку джерел доказів, спеціальну процедуру їх документування. Саме внаслідок реалізації засвідчувального боку діяльності з доказування встановлені в ході розслідування фактичні дані стають доказами в кримінально-процесуальному розумінні [10, с. 5].

Л.Д. Кокорєв і Н.П. Кузнецов вказують на те, що не можна протиставляти процесуально-правовий і інформаційно-пізнавальний аспекти доказування і робити звідси висновок про те, що теорія доказів вивчає тільки правові відносини. Дослідженням правових відносин як таких займається теорія права. Наука кримінального процесу, вивчаючи конкретний їх різновид, не може не вникати до їх змісту, до сутності явищ, пов'язаних із встановленням істини, оскільки кримінальний процес – це насамперед діяльність, втілена в форму правовідносин. Так само теорія доказів вивчає не тільки правовідносини в сфері доказування, але й діяльність з доказування. Таким чином, предметом теорії доказів є і процесуально-правовий, і інформаційно-пізнавальний аспекти цієї діяльності [11, с. 22–23]. На неправомірність протиставлення процесуально-правового й інформаційно-пізнавального сторін доказування вказує і Д.В. Зотов, обґрунтовуючи це двома обставинами. По-перше, процесуально-правовий аспект кримінально-процесуальної діяльності в наукових дослідженнях відповідає матеріальному критерію розмежування права на галузі, тобто предмету правового регулювання. По-друге, предмету науки можуть відповідати декілька сторін досліджуваного об'єкта. Тобто до предмету теорії доказів, крім кримінально-процесуальних закономірностей доказування, відносяться й інформаційно-пізнавальні закономірності діяльності зі збирання, перевірки і оцінки доказів [12, с. 125]. Ми абсолютно погоджуємось із думкою про неможливість протиставлення процесуально-правового та інформаційно-пізнавального аспектів доказування. Можемо пояснити свою позицію тим, що як кримінальне процесуальне право, так і криміналістика є складними інформаційно-пізнавальними процесом, котрий відтворюється крізь призму нормативності, оскільки будь-яка пізнавальна діяльність має бути регламентована відповідними нормативно-правовими актами.

Фактично має місце діалектична єдність кримінально-процесуальної і інформаційно-пізнавальної сторін доказування. Звідси витікає, що інформаційно-пізнавальні закономірності є предметом дослідження як теорії доказів, так і криміналістики [13, с. 83]. Встановлення істини в кримінальному судочинстві залежить від заснованих засобів доказування. Специфіка судових доказів, на яких ґрунтується пізнання в кримінальному провадженні, полягає в тому, що вони повинні бути отримані лише із спеціальних, встановлених законом джерел, відноситися до предмета судового дослідження і бути такими, що підлягають перевірці. Загальновідомим є те, що в правовій науці доказами вважають отримані у встановленому порядку відповідними органами та уповноваженими особами фактичні дані, які містять інформацію, що потрібна для правильного вирішення кримінальних, цивільних та інших судових справ [13, с. 83]. Досліджуючи проблеми теорії й практики судових доказів, В.Т. Нор доказуван-

ням називає діяльність органів розслідування, прокурора і суду, а також інших учасників процесу, яка здійснюється у встановлених законом процесуальних формах і спрямована на збирання, закріплення, перевірку і оцінку фактичних даних (доказів), необхідних для встановлення істини у кримінальній справі [14, с. 74–75]. Виходячи з останньої думки вченого, з якою ми погоджуємось, можна сказати, що сутність інформаційно-пізнавальної діяльності полягає в об'єднанні зусиль всіх учасників кримінального провадження для пошуку, збирання, вивчення та використання доказової інформації. В цьому контексті можна сказати про те, що інформаційно-пізнавальну функцію може реалізовувати у тому числі і підозрювана/обвинувачена особа. Це підтверджує п. 8-10 ч. 3 ст. 42 КПК України, в яких вказано, що: підозрюваний, обвинувачений має право: ... 8) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 9) брати участь у проведенні процесуальних дій; 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу [2]. Єдине, на що необхідно звернути увагу – різниця між інформаційно-пізнавальним процесом підозрюваного/обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження полягає у його різному характері. Так, якщо, наприклад, для слідчого, прокурора та ін. інформаційно-пізнавальний процес має ретроспективний характер, то кримінальний правопорушник фактично відтворює ті обставини, які стали наслідком його суспільно небезпечної діяльності. Кінцева мета також дещо відрізняється. Підозрюваний/обвинувачений збирає інформацію, необхідну для обрання максимально лояльної санкції. Слідчий/прокурор зацікавлений у встановленні об'єктивних фактів, котрі дозволять правильно кваліфікувати діяння та обрати достатні межі кримінальної відповідальності.

Таким чином, *інформаційно-пізнавальна складова досудового розслідування – це діяльність сторони кримінального провадження, пов'язана із пошуком інформації, пов'язаної із обставинами кримінального правопорушення, котра інтегрується за рахунок дискурсивного мислення та призводить до отримання певного знання, достатнього для встановлення об'єктивної кримінологічної істини через симбіоз інтелектуальних операцій та практичних дій*. Інформаційно-пізнавальний процес досудового розслідування відтворюється крізь призму таких обов'язкових складових як: 1) *нормативно-правова визначеність* – інформаційно-правова діяльність має проводитися у порядку та в межах, визначених кримінальним процесуальним законодавством України та іншими нормативно-правовими актами держави, регулюючими певні суспільні відносини; 2) *достовірність доказової інформації* – дані, отримані в ході інформаційно-пізнавальної діяльності повинні мати передбачені в ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальні джерела, а також відповідати вимогам, викладеним в ст.ст. 85-88 КПК України; 3) *обмежена процесуальна строковість* – інформаційно-пізнавальна діяльність сторонами кримінального провадження здійснюється в розумні строки, відповідно до критеріїв, викладених в ч. 3 ст. 28 КПК України; 4) *належність процесуальних рішень* – результати інформаційно-пізнавальної діяльності повинні бути підкріплені/обґрунтовані/завершені відповідними об'єктивними процесуальними рішеннями (у т.ч. – обвинувальним вироком).

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнацький О.В. Криміналістичне моделювання пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза». К., 2004. 20 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran387#n387>
3. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Аpcic, 2001. 320 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
5. Грошовий Ю. М., Стахівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. К. : КНТ ; Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.

6. Журавель В. А. Досягнення науки і потреби практики як підґрунтя вдосконалення засобів фіксації доказової інформації. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики* : збірник наукових праць. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 9–21.
7. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания. Екатеринбург, 1997. 471 с.
8. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. М. : Юриком, 1973. 215 с.
9. Ратинов А. Р. Вопросы познания в судебном доказывании. *Сов. государство и право*. 1964. № 8. С. 106–113
10. Колесник В. А. Співвідношення пізнання і доказування в кримінальному процесі й в оперативній діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. № 11 (2'2011). С. 1–6.
11. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательство и доказывание. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. 272 с.
12. Зотов Д. В. О некоторых аспектах соотношения криминалистики и уголовно-процессуальной теории доказательств. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. трудов. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. Вып. 4. С. 123–134.
13. Халупенко Д. М. Співвідношення пізнання і доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. – 2014. Т. 11, № 3. С. 81-91.
14. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : Вища школа, 1978. 112 с.